

ЛІТЕРАТУРА

1. Крушельницький І. Спиридон Черкасенко. (Огляд життя і творчості) // Нові шляхи. – 1929. – Ч. 6. – С. 280–281.
2. Животко А. Огляд руської літератури для дітей Підкарпатської Русі рр. 1916–1926 // Підкарпатська Русь. – 1927. – Ч. 3. – С. 90.
3. Мишанич О. "В безмежжі зим і чужини..." // Черкасенко С. Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1991. – С. 16.
4. Канюк. Наша пластова література // Пчёлка. – 1931. – № 6. – С. 234.
5. Гренджа-Довський В. Спиридон Черкасенко // Наша зсмля. – 1927. – № 1. – С. 13.

Макара М.П.

ПОЧАТОК ЗМІН ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ (КАДРОВИЙ ЗРІЗ)

В перші роки встановленої Радянської влади в національних районах колишнього Союзу РСР державна, економічна, кадрова політика центру визначалася такими основними програмними завданнями: відбудувати народногосподарські об'єкти, розвинути і зміцнити діючі державні, адміністративні, судові органи, в яких мають працювати люди, що добре знають справу, а разом з тим і настрої, побут, психологію тутешнього населення; створити сприятливі умови для функціонування преси, закладів освіти, культури; забезпечити підготовку необхідних спеціалістів для всіх галузей народного господарства.

Що й казати, такі цілі і завдання були благородними і багатообіцяючими. Як же вони втілювалися в життя після возз'єднання Закарпаття з Україною? Нагадаю, що йшлося про "національний район", де історично склалися традиції протистояння корінного населення соціальному і національному гнітові та наступу іноземних колонізаторсько-бюрократичних державних заходів. На чолі цього протистояння стояла елітна, освічена частина народу, що здобувала освіту в університетах Відня, Праги, Будапешта, Львова, Петербурга...

До початку радянізації Закарпаття було краєм, населення якого пройшло солідну школу демократичного розвитку, багатопартійності,

політичного плюралізму, його достойні представники мали досвід відстоювати народні інтереси в австрійському, чехословацькому, угорському парламентах. На місцях утвердилися традиції діяльності демократичних органів місцевого самоуправління. В краї корисну роботу проводили різноманітні національно-культурні та освітні організації і товариства, виходили в світ десятки періодичних видань. Отже, тут сформувався достатній прошарок інтелігенції, чиновництва та управлінських структур.

Політичні події та національно-визвольні змагання на Закарпатті періоду 1918–1919, 1938–1939, 1944–1945 років свідчили про потенціальні можливості політичних сил, здатних до самоуправління при будь-яких державних режимах, які тільки в ХХ ст. мінялись в середньому через кожне десятиріччя. Як же ці потенціальні можливості використав новий радянсько-сталінський режим? Забігаючи вперед, виводиться з гіркотою констатувати, що ці потенціальні можливості набутого політичного і управлінського досвіду були брутально зігноровані і безжалісно відкинуті.

Ставлення сталінського режиму до населення шойно прилученого Закарпаття, до його політичних й управлінських структур проілюструємо на прикладі комуністів – єдиної організації, якій судилося відродитися після приходу радянських військ і ліквідації угорсько-фашистської окупації.

До місцевих комуністів, які протягом 20–30-х років пропагували ідею сполуки закарпатоукраїнського народу з братами по той бік Карпат, тих, які в роки війни взяли на себе тягар організації антифашистської боротьби і постраждали найбільше, тих, хто після визволення очолив роботу по здійсненню історичного акту возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.

Історикам і політологам відомо, що перша кампанія "більшовизації" закарпатських комуністів відбулася ще в 30-х роках, коли за вказівкою Комінтерну проводилася чистка в крайовій організації КПЧ від "правих опортуністів і соціал-демократичних елементів". Тоді місцеві комуністи вистояли і компромісною тактикою об'єднання з усіма демократичними силами виступили проти наступу реакції та загрози фашизму.

В переможному 1945 р. ще задовго до прийняття Президією Верховної Ради СРСР рішення про перетворення Закарпатської України в Закарпатську область (22 січня 1946 р.) тутешнім комуністам була виявлена "висока честь": за постановою ЦК ВКП(б) від 15 грудня 1945 р. Комуністична партія Закарпатської України влилася до складу

ВКП(б). Переведення членів КПЗУ до ВКП(б) або обмін партквитками розпочався в квітні і закінчився в серпні 1946 р. Які ж наслідки цього обміну?

Почнемо з того, що вже на 1 січня 1946 р. було на партобліку 434 (375, 79) членів і кандидатів у члени ВКП(б), які прибули із східних областей¹, або колишні військовослужбовці розформованих підрозділів Червоної Армії, працівники НКДБ і НКВС та інші, яких "доля" закинула на Закарпаття ще задалегідь до формального оформлення радянизації Закарпаття. Але основний склад Закарпатської організації складала 434 первички, що нараховували 4240 членів КПЗУ². З них членські та кандидатські квитки отримали всього 2634 (2448, 186). В тому числі 646 робітників, 1365 селян, 585 службовців, 38 кустарів. Зверніть увагу на національний склад: 2197 – українців, 11 – росіян, 292 – угорців, 71 – євреїв, 5 – чехів, 34 – словаків, 24 інші.

Зате 1615 закарпатським комуністам або 38% всього складу КПЗУ у видачі партквитків члена ВКП(б) було відмовлено. Така масова і приголомшуюча чистка мотивувалась по-різному. Одним відмовили за службу в угорській армії (681 чол.). Питалось, а в якій ще вони могли служити, якщо їх було насильно мобілізовано воєнними окупаційними властями, які тут панували майже 6 років. Іншим інкримінувалось перебування в "інших ворожих партіях" (297 чол.), в тому числі 287 – в КПЧ, 4 – в угорській, 4 – в французькій, 2 – в канадській компартіях. 91 член КПЗУ звинувачувався як "нетрудовий елемент" (торгівці, заможні селяни, служителі релігійних культів), за "антирадянське поведінку після визволення" – 173 чол., за пасивність в політичному житті – 237 чол., за вступ у партію з корисливих цілей – 136 чол. та ін.

Вершиною берійського свавілля було те, що поза ВКП(б) виявились 111 закарпатців, які вступили в партію ще в 1920–1925 роках, 107 – в 1925–1930 рр., 158 – в 1930–1937 рр., 107 – в 1938–1943 рр., 511 – в 1944 р. і найбільше – 1454 – в 1945 р.

Чи треба доводити, що ці люди незаслужено виявились політично деморалізованими, розчарованими в устрої, про який вони так довго мріяли і за який вели боротьбу. Пам'ятаю переживання своїх односельчан, яких звинуватили в соціал-демократизмі і залишили поза партією, ідеям якої вони служили вірою і правдою в дорадянські роки. Цих порядних людей я знав особисто.

Відбіркові комісії не порухалися навіть з тодішньою "номенклатурою". У видачі партквитків було відмовлено 29 працівникам

міськкомів та окружкомів партії, 23 працівникам міськвиконкомів та окружвиконкомів, 44 головам сільрад, 97 секретарям первинних організацій, 27 керівникам підприємств та установ³.

Після завершення чистки партійних рядів в другій половині 1946 р. на Закарпатті розпочався прийом в сталінську партію. Показово, що із 126 чоловік, прийнятих до ВКП(б), корінним закарпатцям досталося аж 14 квитків. Зате йшов могутній потік "справжніх комуністів" із східних областей України та Росії. В результаті таких маніпуляцій на протязі 1946 року різко змінився національний склад обласної парторганізації. На 1 січня 1947 р. число комуністів-українців зросло із 2197 до 3551, росіян – з 11 до 1579, угорців – 296 залишилось без змін, євреїв – з 71 до 165, чехів – з 5 до 6, словаків – з 34 до 43. Додалося 77 білорусів, 12 поляків, 8 румунів, 79 інших національностей⁴. Словом, на місце 1615 закарпатців, які залишилися поза партією, за вірою прибуло тільки росіян 1568.

Порівняльна таблиця національного складу
Закарпатської обласної парторганізації

	Серпень 1946 р.	Січень 1947 р.	Приріст
Українців	2197	3551	1354*
Росіян	11	1579	1568**
Угорців	296	296	0
Євреїв	71	165	94
Чехів	5	6	1
Словаків	34	43	9
Румунів	0	8	8
Білорусів	0	77	77
Поляків	0	12	12
Інших	24	79	55

* Зростання числа українців в обласній парторганізації було виключно за рахунок приїжджених із східних областей України.

** За рахунок демобілізованих військовослужбовців, які осідали на Закарпатті.

Ламуючи хребет закарпатцям в складі обласної партійної організації, тоталітарний режим взявся за кадри з місцевого населення в державних, господарських, громадських, ідеологічних установах. Як відомо, в довоєнні роки та й після популярним був сталінський лозунг "Кадри вирішують все!". Моїм землякам він став особливо відчутним уже в першому році Радянської влади, яку їм було подаровано.

Найрельєфніше кадрова політика хрущовсько-кагановичовського керівництва України на Закарпатті проявилася при формуванні обласного управлінського апарату. Це була політика відвертої зневаги, нехтування і недовіря до корінного населення. Вона провадилася послідовно і підступно. До речі, в усіх тогочасних звітах інформаційних документах працівники поділялись на "местних" і "местных". Вже протягом 1946 р. в обкомі, міськ-окружкомах партії, облвиконкомі, міськ-окрвиконкомах з місцевих керівників залишались, очевидно для окоміцелювання, перші особи, а інші: другі, замісники і т.д. – словом ті, хто власне реалізував політику центру, були замінені приїжджими людьми. Так, з числа 13 заступників облвиконкомів з місцевих залишився 1, з такого ж числа секретарів – 2. Якщо на початку 1946 р. апарат облвиконкому був укомплектований працівниками бувшої Народної Ради Закарпатської України, в якій працювало 84 чоловіка, з них місцевих – 80, в тому числі начальниками управлінь, відділів, секторів – 13 чоловік, то через рік залишилось 59, а на керівних посадах – 5⁵.

За 8 місяців 1946 р. серед керівного складу 13 окружних і 5 міських облвиконкомів змінилось 22 чоловіки, в тому числі голів – 10, заступників – 6, секретарів – 6. Така змінюваність цієї категорії працівників пояснювалась такими причинами: "Как не внушающие политического доверия" – 18 чол.; "Как не оправдавшиеся на работе" – 1; "По болезни" – 3 (тут і далі мова оригіналу – авт.).

В доповідних записках до республіканських інстанцій констатувалось: "На нові посади були прислані і прийняті нові товариші із східних областей в зв'язку з відсутністю підготовлених людей". Лукавили тодішні керівники, бо основною причиною такого стану справ була і вищевказаних трьох – перша. Недивно, що закарпатці виявились "непридатними" очолювати в першу чергу такі відділи облвиконкому як загальний, протокольна частина, спецчастина, сектор кадрів, група скарг... Місцеві керівники цих "відповідальних" структурних одиниць були негайно замінені на перевірених берівських службистів.

Протягом 1946 р. в облвиконкомі змінилось 32 працівники, в тому числі 8 чоловік звільнено як "не внушающих политического доверия". Проте керівництво продовжувало бідкатися, що "апарат облвиконкому та його відділи" ще не повністю очищені від ворожих елементів⁶.

Вже в середині 1946 р. список обласного керівництва виглядав так: заступник голови облвиконкому – Куд, завідувачий сектором кадрів – Савицький, начальник управління державної безпеки – Чернецький, начальник управління міліції – Мирний,

начальник карного розшуку – Коваленко, начальник облплану – Бондаренко, начальник секретної частини – Пашков, начальник облстатуправління – Германович, начальник облконтори сільгоспспостач – Ковальов, начальник управління зв'язку – Михайленко, начальник архівного відділу – Неклес, начальник "Союздрук" – Єрьоменко, директор обл. лекційного бюро – Назаренко, директор обл. краєзнавчого музею – Коломісць, уповноважений в справах релігійних культів – Лямін-Агафонов, уповноважений в справах руської православної церкви – Ромер, голова облспоживспілки – Шило, завідувачий облфінвідділом – Івашко, директор Закарпатської філармонії – Тарумов, директор культосвітнього технікуму – Медведенко, директор державної конюшні в Т.Реметі – Рябін...

В цьому далеко не повному списку немає жодного закарпатця. За ними на той час і надовго закріпився ярлик "неблагонадійних і ворожих елементів". Словом добротні, побудовані для чеських чиновників, державні квартири та власні особняки в Ужгороді з відходом одних (чеських), потім других (угорських) панів-чиновників – не довго пустували.

В числі неблагонадійних місцевих жителів, рівень освіти яких часто був аж ніяк не нижчий, ніж в деяких присланих "фахівців", не знаходилося людей для призначення керівниками обласного рівня.

Наприклад, у Великоберезнянському окрузі вже на другому році Радянської влади з числа приїжджих були призначені: заступник голови облвиконкому, секретар облвиконкому, начальник держбезпеки, начальник відділу міліції, окрвоском, начальник відділу зв'язку, завідувачий окрсоцзабесу, голова ССТ, окрсанінспектор, голова планової комісії облвиконкому, головний агроном окр. відділу сільського господарства, директор Жорнавського ліспромгоспу, директор маслозаводу, директор контори "Заготскот", завідувачий окр. відділом культури, голова промартілі, головлікар в с. Волосянка.

Похоже, що наш край являв собою своєрідну цілину, яку вирішили масово освоювати люди "надійні і висококваліфіковані". Тут йдеться не про кваліфікованих педагогів, медичних, культосвітніх працівників. Корінне населення з щирою вдячністю й повагою ставилось до направлених випускників Полтавського, Вінницького, Ніжинського, Сумського, інших педагогічних інститутів та училищ, випускників Харківського, Дніпропетровського та інших медичних інститутів і учи-

лиц, які не без ризику (в західних областях проти "восточників" чинився кривавий терор) приїздили і свої знання видавали становленню радянської системи освіти, охорони здоров'я, культурного життя. Багато з них назавжди пов'язали свою долю з нашим краєм, пустили тут сімейне коріння, стали істинними закарпатцями.

Йдеться про зовсім іншу категорію працівників. У сховищах обласного держархіву зберігаються цікаві папки з листами, заявами громадян різних областей України та Росії, які виявили бажання "освоєвати" Закарпаття. Серед них траплялися справжні фахівці різних галузей виробництва, знань, управління. Одним з них сподобався наш край ще під час війни, іншим захотілося змінити клімат, треті вже когось тут мали з близьких і т.д. В листах до керівників області вони пропонували свої скромні можливості на різних роботах у відповідності з фахом чи освітою. Але були і такі, що уявляли собі наш край якоюсь дикою цілиною, а людей темними, затурканими, які тільки й чекали, коли хтось ошчасливить їх своїм приїздом і стане ними правити і керувати. Так, добродій з Тамбовщини пропонував себе так: "Кроме бухгалтера могу и другую руководящую работу выполнять". Інший претендує "на роботу Начальником планового відділу або в крайньому випадку плановиком-економістом". Третій грамотій пише: "Я могу работать заводским Любой мельницы или на любой руководящей работе"⁷.

Московсько-київська влада охоче підбирала таких "універсальних керівних товаришів", які правдами і неправдами займали посадові крісла в різних сферах життя. А від чиновників, як відомо, залежить значно більше, ніж від влади.

Сталінська кадрова політика, починаючи з початку 1946 р. здійснювалась не тільки на, так би мовити, високому, тобто обласному та окружному рівнях. Вона поширювалась і нижче. В одному із звітів сектору кадрів облвиконкому читаємо, що протягом першої половини 1946 р. "була проведена велика робота по очищенню сільських рад від ворожих і чужих елементів, в результаті якої з 488 голів сільрад було звільнено 165 чоловік"⁷.

Ігнорування, усунення працівників з корінного населення з управлінських структур і масове завезення "надійних кадрів" з східних областей в першому році були доведені до абсурду... В доповідній записці завідувачого облземвідділом якогось Ільїна від 27 березня 1946 р. читаємо, що недостатня кількість надісланих фахівців і обмежена наявність місцевих спеціалістів не давала можливості забезпечити нормальну роботу по "передачі досвіду роботи восточних областей місцевим кадрам". Тому турботливий начальник дуже просив київські інстанції прислати "хоча би по одному спеціалісту" до таких управлінь

обласного відділу, як конярство, тваринництво, виноградарство і полонинське господарство⁸. Воїстину, від великого до смішного – один крок... Подібна політика продовжувалась і в наступні роки. Чимало було сміху з того, як Хрущов вчив закарпатців – споконвічних кукурудзоводів вирощувати качанисту...

Не можна однак говорити, що київська влада зовсім не допускала людей з місцевого населення до "керівної роботи". В тому таки переломному 1946 р. було здійснено циклове навчання 34 голів, 48 секретарів сільрад та 5 чоловік "активу", в тому числі 85 українців, 1 румунина та 1 угорця. Зауважимо, що при підборі слухачів на ці курси були поставлені чіткі вимоги: "не допустити, щоби в кандидатурі були особи не володіючі українською мовою (!!), а також настроєні проти Радянської влади..."⁹. Важко збагнути, як витримувалась перша вимога. Адаже на таке навчання мали потрапити угорці, румуни, німці, словаки, цигани. Цікаво, що вся "професура" на цих курсах, крім викладачів української мови, виявилась російськомовною. Що до другої вимоги, то можна допустити, що на початку 1946 р. у переважній більшості закарпатців про ту владу ще було досить туманне уявлення. Вони не забарілись прийти з часом.

Розповідь про переломний 1946 р. – перший рік "за руських" (термін "Радянська влада" в народі так і не прижився) варто закінчити наскоком про кадровий склад "підручних партії" – журналістів, які мали твердо і неухильно висвітлювати "великі перетворення". Закарпатцям доступ в редакції був "дещо" обмежений. Посудіть самі: в "Закарпатській правді" з 14 творчих працівників було аж четверо: Климентюк, Сидоряк, Архій, Керекеш. В облуправлінні РТАУ з дев'яти працівників, що з'їхалися із Сибіру, Тамбовщини, Карелії, "із числа місцевих товаришів" працювала єдина Опрендик. Серед восьми працівників "Закарпатської України" не знаходимо жодного...

От і вір після того, що в дорадянські часи на Закарпатті виходили десятки газет та інших видань (кращих-гірших), що і журналісти тут водилися. Але вони, очевидно, не вписувалися в ждановське прокрустово ложе. З підготовкою працівників преси з місцевого населення власть їмущі не поспішала. Простіше було завозити надійних, вишколених працювати "в дуєі вимог".

Отже, 1946-й – перший радянський рік можна безпомилково назвати переломним. В тому розумінні, що саме тоді почався перелом ширшої довіри закарпатців до тої влади, яка сама до них прийшла, сама себе встановила і з народом про це не радилася, до її насильницьких заходів, в тому числі і в кадровій політиці. Чи не тоді ще почалися оті комплекси невпевненості закарпатців, до яких проявлялась політична

недовіра, якими постійно хтось мав керувати; почуття якоїсь нижчої вартості; якогось вічного неоплаченого боргу своїм незавжди скромним "старшим братам", які ошчасливили край своєю наявністю, впевнені жили тут як "на своїй Родині", а аборигенів, які нерідко почувалися чужими на своїй землі, настирливо виховували в дусі радянського патріотизму.

Таким був початок, перша хвиля масового "освоєння Закарпаття". Розпочата тоді політика недовіри до переважної більшості корінного населення, на жаль, продовжувалась і в наступні роки. Ужгородці і мукачівці пам'ятають прибрежнєвську вакханалію "визволителів", які ринули в наш край з усіх усюд, користуючись імперськими законами про права і пільги. Одна з них договорилась: "Отплясывая со мной на III съезде комсомола, Ильич так и сказал: Анка, поездеш в Закарпатье устанавливать Советскую власть..." У 80-х роках поширився інший анекдот: одна приїжджа дама бідкалась другій: "Все здесь хорошо, только местных много..." Все це було би смішним, якби не таким сумним.

Повернемося однак до 1946 р. Після першої хвилі направленої імміграції в 40-х роках наступила друга в хрущовські 50-60-і роки, а пізніше і третя, але вже не тільки із східних областей республіки чи Росії, Білорусії, а й "з того боку Карпат". За останні роки спостерігаємо явище дивовижне – з усіх регіонів колишньої однієї шостої частини світу, наче велетнською океанською хвилею, занесло в наш маленький край всілякого хрещеного і нехрещеного люду, який, як перекотиполе, не звиклий триматися рідної землі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Закарпатської області, ф.1, оп.1, од.зб. 105, арк. 11.
2. Там же, од.зб. 99, арк. 26.
3. Там же, од.зб. 84, арк. 4.
4. Там же, од.зб. 99, арк. 97-99; од.зб. 84, арк. 6, 9.
5. ДАЗО, ф.Р-195, оп.23, од.зб. 4, арк. 27.
6. Там же, арк. 3.
7. Там же.
8. Там же, арк. 1.
9. Там же, од.зб. 14, арк. 12.